

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН
TO CONTRACTUAL REGULATION OF CIVIL PROCEDURE
RELATIONS**

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю та практичною здійсненністю використання договірного регулювання цивільних процесуальних відносин. На сьогодні слід констатувати той факт, що в цивільному процесі вже досить тривалий час використовуються окремі форми договірного регулювання саме процесуальних відносин. В окремих випадках має місце використання пойменованих процесуальних договорів, в інших – аналіз вчинюваних процесуальних дій свідчить про їх договірну природу.

Варто враховувати, що суспільні відносини, а відтоді і законодавство, постійно еволюціонують, що призводить до актуалізації досліджень питань, які більше ніж інші, пов'язані з такими законодавчими змінами. Дослідження особливостей застосування договірних форм регулювання цивільних процесуальних відносин є надзвичайно важливим з точки зору забезпечення гнучкості правового регулювання, а відтоді сприятимуть найбільш ефективному захисту прав, свобод та інтересів.

Метою статті є визначення пойменованих процесуальних договорів шляхом аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), а також виокремлення договірних елементів у регулюванні цивільних процесуальних відносин.

В правовій доктрині слід виділити ряд науковців, роботи яких присвячені як проблемам застосування договорів в процесі взагалі, так і окремим різновидам процесуальних договорів. Серед інших варто назвати М. Брагінського, С. Васильєва, М. Єлісєєва, С. Курочкіна, М. Рожкову, Д.

Притики, В. Тertiшнікова.

Результати дослідження. В сучасній науковій літературі тенденція запровадження та розширення меж застосування договору в цивільному процесі вважається проявом сучасного напрямку розвитку процесуального законодавства, а саме, конвергенції як об'єктивного процесу проникнення публічного права у сфери приватно-правового регулювання та навпаки [1, с. 38].

Однак, не варто вважати, що для українського цивільного процесу це явище є вкрай новим. ЦПК України містить прямі посилання на використання договору в якості юридичного процесуального факту. Відповідно до ст. 17 ЦПК України сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду. Відповідно ж до ч. 5 ст. 130 ЦПК України якщо між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення третейського суду, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду. Таким чином, договір про передачу спору на вирішення третейського суду є домовленістю сторін процесу, яка має своїм наслідком виникнення певних процесуальних прав та обов'язків, а також впливає на рух процесу у справі.

Наступним договором, який є вкрай поширеним в цивільному процесі, є мирова угода. Відповідно до ст. 175 ЦПК України мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову. У разі укладення сторонами мирової угоди суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

На сьогодні в науці немає єдиного підходу до визначення правової природи мирової угоди, а існують дві основні теорії, які намагаються її пояснити: матеріально-правова та процесуальна. У межах процесуальної існує течія визнання судової мирової угоди процесуальною дією. У вітчизняній науці превалює підхід, відповідно до якого позасудова мирова угода розглядається як матеріально-правовий інститут, водночас щодо

судової мирової угоди існує тенденція віднесення її до процесуальних угод або до угод з наявністю процесуального елементу [2, с. 207].

У судовій практиці України процесуальні договори зустрічаються головним чином у вигляді угод, передбачених законом. Таке саме є справедливим і щодо спеціальної юридичної літератури, на сторінках якої знаходять своє розкриття саме прямо передбачені цивільним процесуальним законодавством договори. Порівняно стримане ставлення до процесуального договору частково пояснюється спадщиною радянської моделі цивільного судочинства.

В іноземному судочинстві процесуальні договори, як відмічається, використовуються більш активно і в більшому розмаїтті. Перш за все це властиво країнам загального права, що в значній мірі обумовлено унікальністю правової системи, специфікою в трактуванні змагальних засад судочинства і природи процесуальних правил [3, с. 10].

Німецькі юристи, підкреслюючи диспозитивні властивості цивільного судочинства, визнають юридичну силу за будь-якими процесуальними договорами, якщо вони не порушують імперативні правила судочинства. Перш за все, це договори, які прямо передбачаються в Цивільному процесуальному уложенні Німеччини. Зустрічаються також угоди, які прямо не передбачені, але можливі через диспозитивні засади цивільного судочинства. Так, зустрічаються угоди, за якою сторона обіцяє допустити прийняття проти неї заочного рішення, угоди про спосіб доведення і розподіл тягара доказування, про обов'язок оскаржити судові рішення, про виключення або обмеження виконавчого провадження [3, с. 16].

Характеризуючи процесуальні договори (угоди), можна зазначити, що вченими при окресленні їх сфери одночасно вживаються терміни як «процесуальні угоди», так і «процесуальні договори», а також відсутня єдність думок щодо визначення їх складу [1, с. 39].

Не вдаючись до аналізу підходів щодо визначення процесуальних договорів, визначимо основну змістовну рису договору як правової

конструкції. Основною відмінністю договірному регулюванню від правового є те, що в договірному регулюванні перш за все втілюється воля учасників відносин, яка тим не менш може бути поставлена в рамки, визначені законодавцем [4, с. 13-14]. Взявши за основу визначення, що міститься в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), відповідно до якого договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, процесуальним договором можна вважати домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних процесуальних прав та обов'язків.

Виходячи з такого визначення слід виокремити основну ознаку договору. Договір – це, в першу чергу, домовленість. Домовленість – це умова, досягнута попередньою розмовою, переговорами [5].

Звичайно, виникає ряд додаткових і вкрай важливих «кваліфікуючих» питань¹ для того, аби визначитися чи є та чим інша домовленість процесуальним договором. Водночас, варто дослідити існуючі в ЦПК України форми домовленостей, окрім перелічених.

Відповідно до ст. 143 ЦПК України для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі. При цьому в ч. 2 цієї статті зазначається, що якщо сторони домовилися про залучення експертами певних осіб, суд повинен призначити їх відповідно до цієї домовленості. Таким чином, варто говорити про договірну форму обрання експерта у справі. Вибір експерта здійснюється добровільно самими сторонами шляхом взаємного волевиявлення. При цьому особливістю такого взаємного волевиявлення є те, що суд не може від нього відступитися і зобов'язаний діяти відповідно до нього, тобто призначити експерта відповідно до домовленості між сторонами.

¹ А саме, між ким має існувати така домовленість, на що вона має бути спрямована, які мають бути її наслідки та інші.

До 2010 року в ЦПК України існувала ст. 112, відповідно до якої сторони мали право письмово визначити територіальну підсудність справи, крім справ, для яких встановлена виключна підсудність. Так звана «договірна підсудність» була заснована на домовленості сторін, що надавало останнім вибрати найбільш зручну для них підсудність. На підставі Закону № 2453-VI від 07.07.2010 року статтю 112 було виключено. Однак договір про підсудність частково збережено. Відповідно до ч. 2 ст. 110 ЦПК України позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. Однак за домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них.

Сьогодні договірна підсудність застосовується також в міжнародному цивільному процесі, а чинне законодавство України дозволяє укладати угоди про визначення міжнародної підсудності [2, с. 199].

Таким чином, варто говорити про передбачені ЦПК України договір про обрання експерта у справі, договір про підсудність у справах про розірвання шлюбу, договір про міжнародну підсудність.

Цікавою є позиція висловлена в літературі щодо можливості класифікації договірних форм регулювання відносин за обсягом волевиявлення на альтернативні і безальтернативні: обсяг волевиявлення виявляється тою мірою наскільки договірні форми можуть бути багатоваріантними у своєму змісті, тобто мають альтернативи щодо формування, наповнення різними умовами. Серед альтернативних договірних форм необхідно назвати договори, домовленості, пакти, конвенції, мирові угоди тощо. Якщо ж альтернатива вибору обмежується тільки двома взаємовиключними варіантами – «так» чи «ні», без можливості будь-якого третього варіанту, то такі форми – безальтернативні. Прикладом таких безальтернативних договірних форм є згоди, погодження, узгодження

тощо [4, с. 40].

Так само, Рожкова М. О. розглядаючи процесуальні угоди доходить висновку, що процесуальна угода не є двосторонньою угодою, а представляє собою, по суті, односторонній акт (з безліччю учасників з однієї сторони), що адресований суду, який розглядає справу цих осіб [6, с. 313].

Екстраполюючи отримані наукові досягнення в цивільний процес варто звернути увагу на процесуальні дії, які вчиняються лише за погодженням або іншої сторони, або з іншими особами, які беруть участь у справі. Так, відповідно до ст. 62 ЦПК України сторони, треті особи та їхні представники за їх згодою можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Відповідно до ст. 224 ЦПК України у разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини неявки визнані неповажними, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи. Альтернатива вибору позивача обмежується варіантами «погодитися» або «не погодитися» з заочним розглядом справи. Умови заочного розгляду та його наслідки повністю передбачені ЦПК України, однак у позивача є можливість на дати чи не надати згоду, а відтоді здійснити юридично значуще волевиявлення.

В даному ракурсі цікавою є норма, викладена в ст. 145 ЦПК України, в якій зазначається, що призначення експертизи є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Такі клопотання сторін, на думку Рожкової М. О., з якою ми, в свою чергу, погоджуємося, за наявності єдиної цілі вираженої в цих клопотаннях волі становляться процесуальною угодою (договором) [6, с. 313].

Відповідно до ч. 1 ст. 61 ЦПК України обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Такі дії сторін як визнання певних обставин справи мають за мету звільнення від

доказування певних обставин. Що це як не процесуальна домовленість спрямована на досягнення процесуального результату?

Окрім того, як вбачається зі змісту ст. 178 ЦПК України процесуальному законодавству відомі також договори з «негативним змістом». Так, відмова від визнання в попередньому судовому засіданні обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного слід прийти до таких висновків. ЦПК України знає ряд пойменованих цивільних процесуальних договорів (мирова угода, договір про передачу спору на вирішення третейського суду, договір про обрання експерта у справі, договір про підсудність у справах про розірвання шлюбу, договір про міжнародну підсудність). Процесуальні договори (домовленості), які передбачені ЦПК України, свідчать про впровадження у цивільний процесуальне законодавство елементів, що спрямовані на компромісне спрощення цивільного судочинства. Такі договори сприяють раціональному та економному використанню процесуальних ресурсів, скороченню строків здійснення окремих процесуальних дій та розгляду цивільних справ загалом, і таким чином, більш ефективному захисту прав, свобод та інтересів осіб, які звертаються за захистом в порядку цивільного судочинства.

В регулюванні окремих процесуальних дій вбачаються елементи договірного регулювання. Такі елементи вбачаються в регулювання питання про визнання обставин сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, щодо умов для заочного розгляду справи, призначенні експертизи у разі заявлення клопотання про її призначення обома сторонами справи та ряду інших.

Автор розуміє невичерпність висвітлюваної теми, що обумовлена обмеженим допустимим обсягом роботи, тому варто визначити

перспективність досліджень щодо загальної проблематики процесуальних договірних форм регулювання відносин, кожного конкретного поійменованого договору, а також можливість застосування не поійменованих договорів в цивільному судочинстві.

Література:

1. Щербак С. В. Контрактуалізація виконавчого процесу / С. В. Щербак // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2014. - № 2. – С. 38-41.
2. Притика Ю. Д. До питання про сутність процесуальних договорів (угод) / Ю. Д. Притика // Юридичний журнал «Право України». – 2014. - № 2. – С. 197 – 210.
3. Елисеєв Н.Г. Процессуальный договор. – М. : Статут. - 2015. – 368 с.
4. Завальна Ж. В. Договірні форми регулювання відносин у публічній сфері: теоретико-правовий аспект. Монографія. – Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія» ТОВ, 2009. – 132 с.
5. Домовленність / Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 2. — С. 365.
6. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального соглашения / Исслед.центр частного права. – М : Статут, 2009. – 332 с.

В статті робиться висновок про те, що ЦПК України знає ряд поійменованих цивільних процесуальних договорів (мирова угода, договір про передачу спору на вирішення третейського суду, договір про обрання експерта у справі, договір про підсудність у справах про розірвання шлюбу, договір про міжнародну підсудність). В регулюванні окремих процесуальних дій вбачаються елементи договірного регулювання. Такі елементи вбачаються в регулювання питання про визнання обставин сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, щодо умов для заочного

розгляду справи, призначенні експертизи у разі заявлення клопотання про її призначення обома сторонами справи та ряду інших.

Ключові слова: елементи договірному регулюванню, домовленість, процесуальний договір, поименований договір, цивільний процес України.

К ВОПРОСУ О ДОГОВОРНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКИХ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье делается вывод о том, что ГПК Украины знает ряд поименованных гражданских процессуальных договоров (мировое соглашение, договор о передаче спора на разрешение третейского суда, договор об избрании эксперта по делу, договор о подсудности по делам о расторжении брака, договор о международной подсудности). В регулировании отдельных процессуальных действий усматриваются элементы договорного регулирования. Такие элементы усматриваются в регулировании вопроса о признании обстоятельств сторонами и другими лицами, участвующими в деле, об условиях заочного рассмотрения дела, назначения экспертизы в случае заявления ходатайства о его назначении обеими сторонами дела и ряда других.

Ключевые слова: элементы договорного регулирования, договоренность, процессуальный договор, поименованный договор, гражданский процесс Украины.

The article concludes that the Code of Civil Procedure of Ukraine knows a number of named civil procedural agreements (settlement agreement, the agreement to submit the dispute to arbitration, the agreement on the election of an expert on the case, an agreement on jurisdiction in cases of divorce, the agreement on international jurisdiction). The regulation of certain proceedings has discernible contractual regulation elements. These elements are seen in the regulation of the issue of recognition of the circumstances of the parties and other persons involved in the case, the conditions of the absentee of the case, the appointment of

examination in the case of a motion to appoint him on both parties of the case and several others.

Keywords: elements of contractual regulation, agreement, contract procedure, named contract, civil process of Ukraine.